

Луценко 2007: Луценко, Н. А. Истории слов. К типологии семантических и звуковых изменений в языке [Текст] / Н. А. Луценко. – Горловка : Изд-во ГТПИИЯ, 2007. – 100 с. – Библиогр.: с. 90-94. – 300 экз. – ISBN 978-966-8469-44-2.

Луценко 2002: Луценко, Н. А. Об этимологическом аспекте фразеологии [Текст] / Н. А. Луценко // В пространстве филологии. – Донецк, 2002. – С. 259-269. – Библиогр.: с. 269. – 500 экз. – ISBN 966-7695-63-8.

Март 1935: Март, Н. Я. Избранные работы [Текст] / Н. Я. Март. – М.; Ленинград : Государственное социально-экономическое издательство, 1933 – Т. 5: Этно - и глоттогония восточной Европы. – 1935. – 667 с. – 5000 экз.

Мисик 1999: Мисик, Л. В. Українсько-англійський словник правничої термінології [Текст] / Л. В. Мисик. – Київ : Юрінком Інтер, 1999. – 528 с. Библиогр.: с. 7-9. – 5000 экз. – ISBN 966-7302-89-X.

Ондруш 1986: Ондруш, Ш. Семантическая мотивация основных терминов права и торговли у славян и индоевропейцев [Текст] / Ш. Ондруш // Этимология 1984. – М., 1986. – С. 176-181. – Библиогр.: с. 181. – 2150 экз.

ПЮЕ 2003: Популярна юридична енциклопедія [Текст] – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 528 с. – 3000 экз. – ISBN 966-667-075-5.

РНЮС 1995: Русско-немецкий юридический словарь [Текст] / под ред. Л. Бергстона. – М. : Лингвистика, 2000. – 720 с. – 1060 экз. – ISBN 5-73889-131-7.

Черных 2007, I: Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. [Текст] / П. Я. Черных. – 8-е изд. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2007 – Т. 1. – 2007. – 621 с. – 3000 экз. – ISBN 978-5-9576-0356-6.

Черных 2007, II: Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. [Текст] / П. Я. Черных. – 8-е изд. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2007 – Т. 2. – 2007. – 559 с. Библиогр.: с. 481-507. – 3000 экз. – ISBN 978-5-9576-0357-3.

ЭСРЯ 1973: Этимологический словарь русского языка [Текст] / авт.- сост. Н. С. Арапова и др. ; под ред. Н. М. Шанского ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Филол. фак-т. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963 – Т.1, вып. 5 : Д, Е, Ж. – 1973. – 304 с. – 33 720 экз.

В работе исследуется процесс формирования терминологических единиц путём десимволизации лексики. Рассматривается функционирование этого способа и его значения для формирования юридической терминологии. Лексическую базу анализа составляет массив лексики украинской и русской юридических терминосистем.

Ключевые слова: юридический термин, десимволизация, смысловая основа термина.

The work deals with the analysis of the process of forming terminological units by means of lexis desymbolization. The functioning of this way and its meaning for forming legal terminology is examined here. The lexical base of analysis is formed with the complex of lexis of the Ukrainian and Russian legal terminological systems.

Keywords: legal term, desymbolization, meaningful base of the term.

Надійшла до редакції 23 вересня 2010 року.

Важенина Олена, Бардукова Ганна

ББК Ш12=411.4*33
УДК 811.161.2'373.7

**ЕЛІПСИС ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КОМПЛЕКСУ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ВИДОЗМІН
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОГО ТИПУ
(НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ХИМЕРНОГО РОМАНУ О. ІЛЬЧЕНКА
“КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ, АБО Ж МАМАЙ І ЧУЖА МОЛОДИЦЯ”)**

У статті розглянуто еліпсис як вид структурно-семантичної трансформації фразеологізмів. Аналіз здійснено на фактичному матеріалі химерного роману О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця”.

Ключові слова: трансформація фразеологізмів, фразеотрансформи, фразеологічний еліпсис.

Сформована в межах функціональної наукової парадигми теорія лінгвістики тексту сьогодні фокусує особливу увагу науковців на питанні про функціонування мовних одиниць, фразеологічних (ФО) насамперед, у художньому тексті, їх взаємодію із середовищем – найближчим або / і віддаленим контекстом – і різного типу видозміни як результат такої взаємодії.

Нашу увагу привернули трансформаційні перетворення фразеологізмів, зокрема еліпсис як репрезентант комплексу видозмін такого типу, свідомо здійснювані письменниками передовсім із певною семантико-стилістичною метою, відтак кваліфіковані в науковій літературі індивідуально-авторськими.

Актуальність нашого наукового пошуку зумовлена активним розвитком функціонально-мовленнєвого напряму вивчення фразеології, що скерував увагу лінгвістів до семемно-компонентної організації ФО й

інтенсифікував зацікавленість прагматичними аспектами фразеологічної семантики та структури: визначив необхідність семантичного й структурного аналізу фразеологічних одиниць і вияву кореляції змін їх значення, структури й функціонального навантаження в художньому мовленні.

На сьогодні лінгвістичне явище фразеологічного еліпсиса залишається найменш вивченим виявом мовної динаміки, незважаючи на те, що є одним із найбільш продуктивних засобів створення нових експресивних виразів у сфері мовлення, художнього зокрема.

Огляд наукової літератури з питання показав, що в сучасній лінгвістичній науці відсутній єдиний усталений погляд на усічення компонентного складу як вид структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів. Відтак і термінологічне визначення явища й досі не є впорядкованим. Так, для позначення досліджуваного лінгвістичного процесу науковці активно послуговуються термінами **редукція** й **еліпсис**. Термін **редукція** фіксуємо в роботах О.М. Бабкіна, В.А. Чабаненка, В.Д. Ужченка. Терміном **еліпсис** послуговуються мовознавці: В.В. Виноградов, І.С. Гнатюк, Н.М. Неровня, Т.В. Цимбалюк, А.П. Супрун, Л.Ф. Щербачук.

Явище редукції, за визначенням О.М. Бабкіна, “полягає у видаленні деяких слів – компонентів фразеологізму, внаслідок чого фразеологічна одиниця стає компактнішою і лаконічнішою, що збільшує її поєднувальну здатність і цілком відповідає семантичній еволюції в бік розвитку абстракції” [Бабкин 1968: 12]. Терміном еліпсис Н.М. Неровня пропонує означувати явище, пов’язане з опущенням одного або кількох слів-компонентів фразеологізму і розрізнити два види такого явища: еліпсис-скорочення й еліпсис-стиснення. Цей погляд поділяє й Л.Ф. Щербачук: “Розрізняємо два види еліпсиса: еліпсис-скорочення та еліпсис-стиснення. При еліпсисі-скороченні опускається один або кілька крайніх компонентів: *солі на рану, всіма фібрами*. При еліпсисі-стисненні опускається один або кілька центральних компонентів: *як об стінку, як виріс*” [Щербачук 2000: 11].

На думку Т. Кучеренко, такий поділ є некоректним, оскільки стабільність зовнішньої структури ФО не є абсолютною. Компоненти фразеологізму часто зазнають інверсії, дистантного розташування. Тому розрізнення еліпсиса-стиснення й еліпсиса-скорочення буде не об’єктивним, а суб’єктивним [Кучеренко 1997: 144]. Ми вважаємо, по-перше, що встановити позицію, у якій перебував усічений компонент ФО, незважаючи на нестабільність зовнішньої структури фразеологізму, можна під час зіставлення еліптованої й словникової одиниці. По-друге, є очевидним те, що дефініції понять еліпсис та редукція суттєво не різняться, а це є маркером того, що терміни часто використовуються науковцями як синонімічні (Л.Г. Скрипник, І.С. Гнатюк).

Розвиваючи погляд І.С. Гнатюк, Т.П. Свердан, вважаємо, що вживати терміни фразеологічний еліпсис і фразеологічна редукція як синонімічні на тій підставі, що ними визначаються, на думку вчених, лінгвістичні явища однакової природи, не можна. Поняття редукція й еліпсис у фразеології треба розмежовувати в аспекті таких антиномій: діяхронія – синхронія, узуальне – оказіональне, варіант – трансформ.

Редукція компонентного складу ФО – це “тривалий процес творення і функціонування усічених варіантів ФО, викликаний загальною тенденцією до економії мовних засобів і внутрішнім протиріччям між розчленованою структурою та цілісним змістом фразеологізму” [Свердан 2003: 5]. Відтак редуктовані фразеологічні одиниці, або фразеологічні варіанти, досліджуються на рівні діяхронії й поза контекстом чи ситуацією, є взаємозамінними, функціонують паралельно з інваріантними й фіксуються словником, наприклад: *підносити / піднести [тертого] хрїну (хрону, перцю і т. ін.)*. Вибір мовцем усіченого варіанта ФО детермінується традицією, або узусом, і є здебільшого автоматичним.

Еліпсис (гр. *elleipsis* – випущення, пропуск) компонентного складу ФО – це свідоме зменшення продуцентом кількості зафіксованих словником нефакультивних компонентів фразеологізму з метою досягти необхідного семантико-стилістичного ефекту. Це вид структурно-семантичних трансформацій ФО, дослідження якого можливе й здійснюється тільки на рівні синхронії й передбачає обов’язкове вивчення функціонування трансформованих фразеологізмів у контексті, встановлення мети й причин, умов і способів оказіонального усічення комунікантом словникових ФО, прийомів уведення їх у контекст.

Погляду, згідно з яким розмежування фразеологічного еліпсиса й фразеологічної редукції здійснюється саме за вищезазначеними критеріями, дотримується й І.Ф. Печериця, проте вживає інші терміни: оказіональний еліпсис і узуальний еліпсис.

Отже, **предметом** нашого дослідження є явище еліпсиса компонентного складу як виду структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів, що передбачає свідоме “звуження рамок фразеологізму, усічення окремих його компонентів, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових з точки зору конкретного факту комунікації компонентів” [Білоноженко 1989: 130]. Еліптованими ФО, відтак, називатимуться фразеотрансформи, що за збереження відносної тотожності фразеологічного значення й етимологічного образу з повними інваріантами відрізняються від них експресивно-стилістичними відтінками значення й меншою кількістю компонентів структури.

Метою нашого наукового пошуку є дослідити індивідуально-авторську видозміну ФО у спосіб їх еліптування на матеріалі химерного роману О. Ільченка. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з’ясувати механізм еліпсиса – оказіонального перетворення фразеологізмів структурно-семантичного типу;
- 2) подати детальну лінгвістичну характеристику еліптованих ФО у романі О. Ільченка;
- 3) установити прагматичні й екстралінгвістичні чинники фразеологічного еліпсиса.

За словами В.В. Виноградова, лінгвістичною основою фразеологічного еліпсиса є злитість, недиференційованість елементів ФО в смислового відношенні. І це зумовлює те, що еліптичне опущення, втрата хоча б одного з компонентів фразеологізму (часто це фразеологічне зрощення) не впливає на значення цілого, відбувається безболісно.

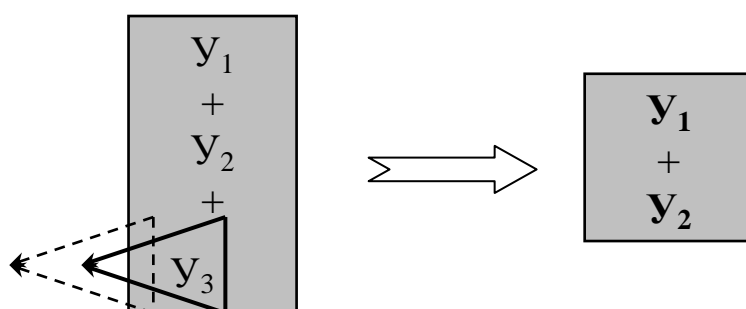
Зауважимо, що не всі ФО допускають усічення компонентного складу. Еліптуються тільки ті фразеологізми, що “внаслідок цілісності семантики прагнуть до замкненості структури і яким притаманна певна семантична надлишковість: із фразеологізму вилучаються структурно факультативні, менш образні та менш експресивні компоненти, які не несуть важливої інформації або є тавтологічними” [Свердан 2003: 12]. Отже, усикаються насамперед периферійні, нерелевантні компоненти фразеологізму з уточнювальним значенням. Константним завжди залишається семантичний стрижень одиниці.

Цілісність структури й семантики новоутвореної еліптованої ФО, за Т.П. Свердан, забезпечує референтна співвіднесеність усіченої ФО з інваріантною, що існує у свідомості реципієнта. Усічена форма (ентимема – за О. Костомаровим) перебирає на себе семантику повної, словникової, обслуговує потреби мовців без комунікативних труднощів.

Відповідно до позиції компонентів фразеологічної структури, що опускаються, диференціюємо еліпсис препозитивний, інтерпозитивний та постпозитивний.

Здійснений аналіз фактичного фразеологічного матеріалу мови роману О. Ільченка дає підстави констатувати, що найчастіше еліптується постпозитивний компонент фразеологізму:

Схема 1.

**ні сліду – і слід пропав (запав) / пропадає*

Замріє коли-не-коли гайок чи діброва, самотня верба чи груша або очерет, мов той ліс, понад річкою, – а то все трави й трави. Зайдеш у них чи й верхи вскочиш, то й нема тебе, мов потонув, – ні сліду, як на морі (1, с. 6), пор.: і слід пропав (запав) / пропадає [ФСУ 1999: 826].

**шукай вітра – шукати (ловити, доганяти і т. ін.) / пошукати (догнати, зловити і т. ін.) вітра в полі*

– Не встигне сказати! Тільки рота роззявить, а мене вже й нема: шукай вітра! – і Мамай аж підвівся з-за столу (1, с. 221), пор.: шукати (ловити, доганяти і т. ін.) / пошукати (догнати, зловити і т. ін.) вітра в полі [ФСУ 1999: 969].

**кивати – накивати (рідко закивати) / кивати п'ятами*

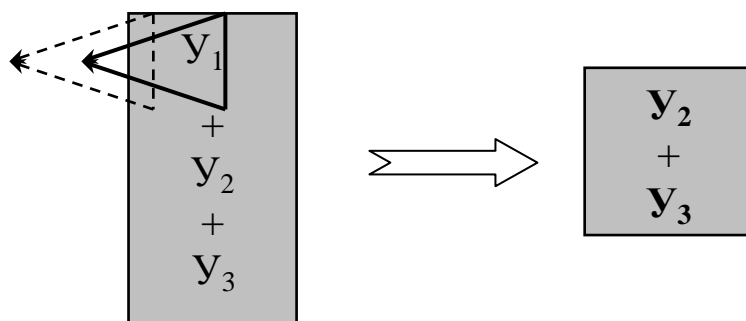
Але й кивати було нікуди (1, с. 205), пор.: накивати (рідко закивати) / кивати п'ятами [ФСУ 1999: 525].

**аж іскри з очей – [аж] іскри з очей сиплються (летять, скачуть, крешуть і т. ін.) / посипались (полетіли, поскакали, скакнули і т. ін.)*

Забавка була-таки без жартів. Аж іскри сіклися з шабель. Аж іскри з очей (1, с. 222), пор.: [аж] іскри з очей сиплються (летять, скачуть, крешуть і т. ін.) / посипались (полетіли, поскакали, скакнули і т. ін.) [ФСУ 1999: 351].

Рідше еліптується препозитивний компонент ФО:

Схема 2.

Умовні позначки: Z↔Z – інверсія компонентів ФО (синтаксична варіація)

**мов у роті вода – набирати / набрати води в рот*

– Мовчать?

– *Обоє?*

– *Мов у роті вода. В одного. В роті. Вода* (1, с. 379), пор.: *набирати / набрати води в рот* [ФСУ 1999: 517], **Z↔Z**. Реалізація еліпсованої ФО в художньому тексті супроводжена синтаксичним явищем парцеляції й сегментації речення. Це дає змогу авторові наголосити на семантичному значенні відокремлюваних членів, виділивши їх у самостійні ритмо-інтонаційні одиниці.

**як у чорта на рогах – лізти (наскакувати) / полізти (наскочити) чортові на роги*

– *Як ся маю? Посередині! Як у чорта на рогах* ... (1, с. 183), пор.: *лізти (наскакувати) / полізти (наскочити) чортові на роги* [ФСУ 1999: 438].

**Пилип-з-Конопель – вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель*

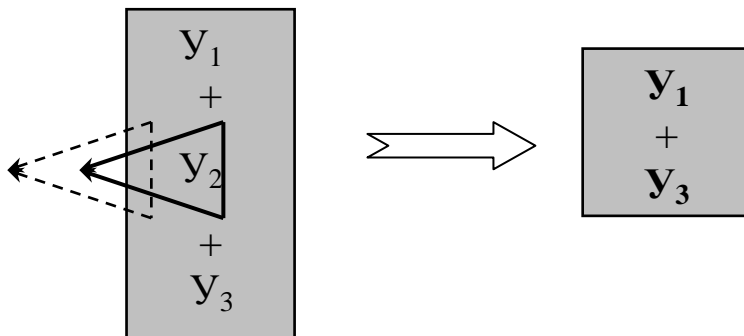
Та й Пилип-з-Конопель уже носом ловив окуні, хоч досі й умів начебто випити чарку горілки, а то й вина, доброго французького бордо з лоз Медока, Грава чи Сент-Емільйона (1, с. 444), пор.: *вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель* [ФСУ 1999: 104]; *ловити [носом] окунів (окуні)* [ФСУ 1999: 446], **Z↔Z**.

**повіши вусом – хоч би [тобі (собі, вам)] вусом (усом, вухом, бровою і т. ін.) повести*

– *Розмова йшла саме про неї? – спитав Мамай, повіши вусом на дерев'яний образок, що його так і тримав на колінах Пилип* (1, с. 65), пор.: *хоч би [тобі (собі, вам)] вусом (усом, вухом, бровою і т. ін.) повести* [ФСУ 1999: 653], **Z↔Z**. Усічення часток *хоч, би*, а також утворення за допомогою суфікса *-вши* дієприслівникової форми дієслова генерує переведення фразеологічного значення з площини заперечення в площину ствердження: не зважати, не реагувати на кого-, що-небудь → звернути увагу, зважити, поглянути на щось, когось.

Значно рідше еліптується інтерпозитивний компонент фразеологізму:

Схема 3.

**кинути оком – кидати / кинути недобрим оком*

І хлопчина замовк, кинув оком на своє лахміття, таке пошарпане, що не вчепиться й рак, і зніжковів (1, с. 123), пор.: *кидати / кинути недобрим оком* [ФСУ 1999: 369].

Досліджуючи явище еліпса фразеологізму в аспекті структурно-семантичного моделювання, ми простежили механізм усічення компонентів структури ФО з метою виявити закономірності творення й функціонування синхронічного трансформанта щодо діахронічного структурно-семантичного інваріанта фразеологізму. Принагідно зауважимо на тому, що можливість аналізу в такий спосіб регулюється специфікою ФО. Ми послаблюємо властивість одиниці абстрагуватися від значень лексем-компонентів – її семантичну злитість – і працюємо з вільним словосполученням, на основі якого утворений фразеологізм, усвідомлюючи при цьому, що в тексті ФО функціонуватиме монолітно, репрезентуючи один компонент семантико-синтаксичної структури речення, наприклад: *А дівчина S (Nom_{s1}) – набрала води в рот Pred (V_f)*.

Отже, схематично механізм виглядає так:

**і слід пропав (запав) / пропадає*

S (Nom_{s1}) Pred (V_{fs})

↓
ні сліду

Pred (ні + Nom_{s2})

**шукати (ловити, доганяти і т. ін.) / пошукати (догнати, зловити і т. ін.) вітра в полі*

Pred (V_{inf}) O (Nom_{s2}) Loc (в + Nom_{s6})

↓
шукай вітра

Pred (V_{fs}) O (Nom_{s2})

***накивати (рідко закивати) / кивати п'ятами**

Pred (V_{inf}) Instr (Nom_{s5})

кивати

Pred (V_{inf})

***[аж] іскри з очей сиплються (летять, скачуть, крешуть і т. ін.) / посипались (полетіли, поскакали, скакнули і т. ін.)**

аж S (Nom_{p11}) Loc_{вихідний} (з + Nom_{p12}) Pred (V_{fp1})

аж іскри з очей

аж S (Nom_{p11}) Pred (з + Nom_{p12})

***набирати / набрати води в рот**

Pred (V_{inf}) O (Nom_{s2}) Loc_{кінцевий} (в + Nom_{s4})

мов у роті вода

мов Pred (у + Nom_{s6}) S (Nom_{s1})

в роті

вода

Pred (у + Nom_{s6})

Pred (Nom_{s1})

***лізти (наскакувати) / полізти (наскочити) чортові на роги**

Pred (V_{inf}) Adv (Nom_{s3}) Loc_{кінцевий} (на + Nom_{p14})

як у чорта на рогах

як O (у + Nom_{s2}) Pred (на + Nom_{p16})

***вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель**

Pred (V_{inf}) як S (Nom_{s1}) Loc_{вихідний} (з + Nom_{p12})

Пилип-з-Конопель

S (Nom_{s1})

***хоч би [тобі (собі, вам)] вусом (усом, вухом, бровою і т. ін.) повести**

хоч би Instr (Nom_{s5}) Pred (V_{inf})

повівши вусом

Pred (V_{adv}) Instr (Nom_{s5})

**кидати / кинути недобрим оком*

Pred (V_{inf}) Atr (Adj_{s5}) Instr (Nom_{s5})

кинув оком

Pred (V_f) Instr (Nom_{s5})

Умовні позначки:

Репрезентанти семантико-синтаксичної структури ФО: *S* – суб'єкт дії; *Pred* – предикат; *O* – об'єкт дії; *Adr* – спрямованість дії на певного суб'єкта, адресат; *Instr* – інструмент, засіб і знаряддя дії; *Atr* – атрибут; *Loc* – обставина.

Морфологічне вираження репрезентантів семантико-синтаксичної структури ФО: *V_f* – відмінювана форма дієслова, *V_{inf}* – дієслово-інфінітив, *Nom* – іменник, *Adj* – прикметник, *V_{adv}* – дієприслівник.

Категорійні ознаки: підрядкові *s* – одинина, *pl* – множина; 1-7 – порядкові номери відмінків.

Очевидно, що в усіх випадках еліптована ФО зберігає основу діхронічного структурно-семантичного інваріанта у формі речення – предикат (*Pred*). Опускаються другорядні члени, змінюється спосіб вираження предиката. Відносна семантична й структурна тотожність із інваріантом зберігається.

Проте зафіксовано випадок порушення такої закономірності: *Пилип-з-Конопель* – *вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель*. За збереження відносної семантичної тотожності з інваріантом структурна тотожність ФО значно порушується: опускається предикат *вискочити (вистрибнути)*, відтак репрезентантом фразеологічного значення є суб'єкт *Пилип-з-Конопель*, що акумулює компаративну групу (порівняльний зворот) словникової ФО, виражену суб'єктивним та локативним компонентом.

Таке порушення структурної тотожності еліптованого фразеологізму з інваріантом, на нашу думку, зумовлене насамперед специфікою вихідної ФО – порівняльної з ономастичним компонентом.

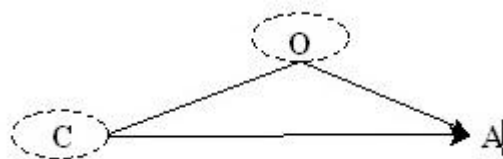
Порівняльні, або компаративні ФО, за М. Алефіренком, мають трикомпонентну структуру:

- 1) орієнтир, основа порівняння (*tertium comparationis*);
- 2) порівняльний сполучник – формальний показник порівняння;
- 3) агент порівняння.

Четвертий факультативний компонент (референт порівняння) здебільшого залишається за межами фразеологізму.

У таких трикомпонентних компаративних ФО, за спостереженнями Т.П. Свердан, завжди усікається орієнтир порівняння. Порівняльний сполучник і агент порівняння як обов'язкові компоненти компаративної групи завжди константні. У нашому випадку несталістю характеризуються орієнтир порівняння (О) *вискочити (вистрибнути)* та, у супереч результататам спостереження, порівняльний сполучник (С) *як*. Інтенсифікатором ознак, названих орієнтиром, виступає агент порівняння (А) *Пилип з конопель*. Механізм усічення компаративної ФО показано на схемі 4:

Схема 4.

Зауважимо також, що переведення фразеологічного значення в антропонімну площину усіченням компонентного складу ФО супроводжується пунктуаційно-графічним способом уведення еліптованих фразеологізмів у контекст.

Т.П. Свердан та інші фразеологи твердять, що найчастіше еліптуються фразеологізми зі структурою складного речення. Проте здійснене дослідження свідчить на користь протилежного. Аналіз фактичного матеріалу показав, що еліпсиса компонентного складу як виду структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів зазнають переважно ФО із синтаксичною структурою простого односкладного речення (7), значно рідше – простого двоскладного (2). Результати досліджень також дають право констатувати, що найбільше можливостей зменшити кількість компонентів мають ФО зі структурою простого поширеного речення (8). Це пояснюється тим, що фразеологізми зі структурою простого поширеного речення первісно реалізувалися в мовленні як висловлення, позначаючи, як і будь-яке речення, конкретну ситуацію. Згодом відбувалося абстрагування від цієї ситуації, що й уможливило зменшення кількості компонентів структури.

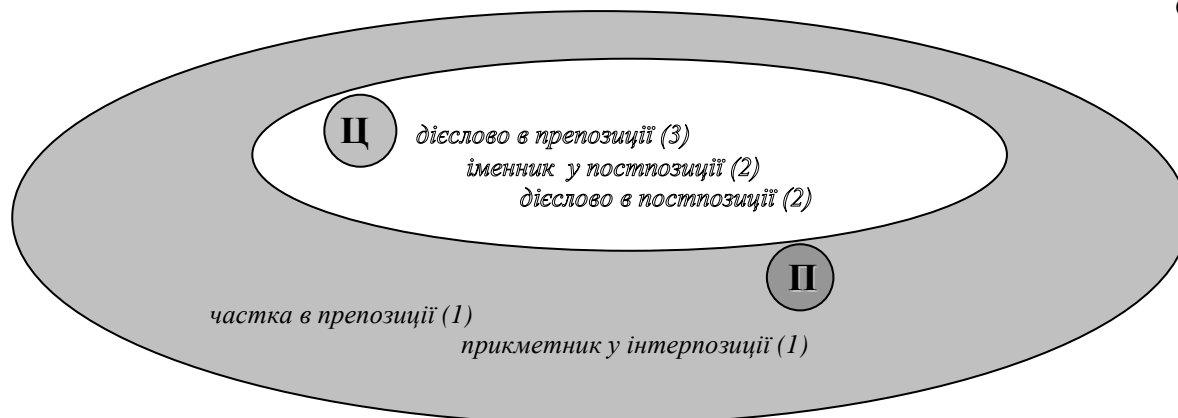
Ми також не погоджуємося з думкою Т.П. Свердан про те, що усікаються найчастіше багатоконпонентні фразеологізми: “Природно, що чим більше є цих компонентів, тим більша ймовірність деяких з них позбутися” [Свердан 2003: 10]. За нашими спостереженнями, еліптуються переважно не багато-, а дво- або трикомпонентні ФО. Дотримуючись погляду І.С. Гнатюк, вважаємо, це пояснюється тим, що “цілісне значення дво- або

трикомпонентних фразеологізмів, порівняно з багатоконпонентними фразеологізмами, більш компактно, лексичні значення окремих компонентів два-, трикомпонентних фразеологізмів менш відчутні” [Білоноженко 1989: 134].

Зауважимо, що найчастіше опускаються прості (однослівні) дієслівні за морфологічною приналежністю компоненти: *ні сліду пропав, аж іскри з очей сиплюються, мов набрати у роті вода, як лізти у чорта на рогах, вискочити Пилип-з-Конопель*. Помічена тенденція до їх імплікованого вияву у внутрішньофразеологічній семантичній структурі опосередковано через заперечні (ні), підсилювальні (аж) частки, а також обставинні компоненти із локальним значенням (у роті, на рогах). Рідше опускаються іменники (*шукай вітра в полі, кивати п'ятами*), прикметники (*кинув недобрим оком*), частки (*хоч би повівши вусом*).

Послуговуючись методом моделювання фразеологічних полів, ми формуємо й графічно відтворюємо закономірності функціонування фразеологізмів у романі О. Ільченка “Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця”. Фразеологічне поле явища еліпсиса компонентного складу ФО із визначенням центра й периферії показано на схемі 5:

Схема 5.

Усічення компонентного складу ФО відбувається під впливом комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників. Еліпсис як вид структурно-семантичних трансформацій ФО уможливлений передовсім слівною природою компонентів. І це є одним із внутрішніх чинників перебігу явища усічення. Зовнішніми ж чинниками є загальномовна тенденція до економії, лаконізації мовлення (спрощення синтаксичних структур, зменшення надлишкової інформації), його увиразнення, а також до абстрагування від конкретної ситуації тощо. Вагомим є також чинник наміру, психофізичного стану продуцента, фонової інформації.

Еліпсис ФО є дієвим засобом актуалізації експресивних властивостей ФО. Стилістично виправдане оказіональне усічення фразеологізму дає можливість О. Ільченкові яскравіше передати відчуття, настрої персонажів; підкреслити інтенсивність, несподіваність дії; каталізувати думки читача, дати змогу домислити недоказане, насолодитися своєю лінгвальною ерудитією; експлікувати потенційні семи, надати словниковій ФО нових відтінків у значенні; створити ситуацію непорозуміння між персонажами твору тощо.

Отже, ми дійшли висновку, що еліптовані ФО є важливим джерелом емоційно-експресивної насиченості, мають яскраве прагматико-стилістичне спрямування і виконують функції лаконізації, естетизації, деавтоматизації мовлення автора та його персонажів.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні індивідуально-авторських видозмін фразеологізмів структурно-семантичного й семантичного типу в химерному романі О. Ільченка.

Література

Бабкин 1968: Бабкин, А.М. Русская фразеология, ее развитие, источники и лексикографическая разработка [Текст]: автореф. дис. докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Бабкин Александр Михайлович. – Л., 1968. – 26 с.

Білоноженко 1989: Білоноженко, В.М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів [Текст] / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк; відп. ред. Л.С. Паламарчук; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с. – Бібліогр.: с. 145 – 154. – 520 прим. – ISBN 5 – 12 – 000619 – 1.

Важеніна 2000: Важеніна, О.Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій [Текст] / О.Г. Важеніна // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2000. – Вип. 6. – С. 310 – 313.

Загнітко 2001: Загнітко, А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис [Текст] / А.П. Загнітко; Донецький національний університет. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с. – Бібліогр.: с. 553 – 613. – 500 прим. – ISBN 966 – 7277 – 90 – 9.

Кучеренко 1997: Кучеренко, Т.П. До проблеми трансформації фразеологізмів [Текст] / Т.П. Кучеренко // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: зб. наук. праць. Слов'янська філологія. – Чернівці: ЧДУ, 1997. – Вип. 9. – С. 143 – 147.

Неровня 1990: Неровня, Н.Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии [Текст]: дис. канд. филол. наук: 10.02.02 – языки народов СССР (украинский язык) / Неровня Надежда Никитична; Институт языковедения им. А.А. Потебни. – К., 1990. – 160 с.

Свердан 2003: Свердан, Т.П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології [Текст]: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Свердан Тетяна Петрівна; Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.

ФСУ 1999: Фразеологічний словник української мови [Текст] / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с. – 5000 прим. – ISBN 5 – 12 – 000635 – 3.

Цимбалюк 1996: Цимбалюк, Т.В. Мова перекладу М. Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри “Дон Кіхот” [Текст] / Т.В. Цимбалюк; ред. Л.О. Пустовіт; Ін-т української мови НАН України. – К.: Довіра, 1996. – 238 с. – Бібліогр.: с. 185 – 203. – ISBN 966 – 507 – 035 – 5.

Щербачук 2000: Щербачук, Л.Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара) [Текст]: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Щербачук Лідія Федорівна; Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

Джерела

Ільченко, О.Є. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця [Текст]: роман / О.Є. Ільченко. – К.: Дніпро, 1984. – 520 с.

В статье рассмотрен эллипсис как вид структурно-семантической трансформации фразеологизмов. Анализ проведен на фактическом материале химерического романа А. Ильченко “Козацькому роду нет перевода, или же Мамай и Чужая Молодица”.

Ключевые слова: трансформация фразеологизмов, фразеотрансформы, фразеологический эллипсис.

Ellipsis as a kind of semantic-structural transformation of phraseological units is presented in the article. The analysis is based on the factual material of A. Ilchenko's chimeric novel “Cossacks' stock will never come to an end or Cossack Mamay and Another's Young Married Woman”.

Keywords: transformation of phraseological units, phraseological transforms, phraseological ellipsis.

Надійшла до редакції 1 липня 2010 року.

Людмила Гапонова

ББК 81.411.1-34

УДК 811.161.2'373.4

ПОНЯТТЄВА ОСНОВА ТЕРМІНА, ТЕРМІНОЛОГІЇ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

Досліджується поняттєва основа понять “термін”, “термінологія”, “терміносистема” у криміналістиці як юридичній науці, уточнено поняття “номенклатурних назв” як особливих термінів, що співвідносяться з конкретними поняттями, простежується розбіжність у тлумаченні поняття “термінологія” серед мовознавців.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема, номенклатурні назви, юридична термінологія, криміналістична термінологія.

Мовознавці намагалися й намагаються дати термінові чітке визначення (О. Ахманова, Г. Васильєва, В. Гондюл, Т. Панько, О. Реформатський, Л. Симоненко, С. Шелов та ін.). Проблема визначення терміна є предметом наукових досліджень представників різних термінологічних шкіл. Становлення теорії терміна було довгим і складним, тому в лінгвістичній літературі неодноразово наголошувалося на відсутності загальноприйнятої дефініції цього поняття.

На сьогодні існує величезна кількість визначень терміна. Це пояснюється тим, що термін є об'єктом цілого ряду наук, і кожна наука прагне виділити в ньому ознаки, які є найістотнішими з її погляду. Наведемо деякі з дефініцій поняття “термін”, які представлені у вітчизняній лінгвістиці.

Термін (від лат. terminus – межа) 1) у формальній логіці – поняття, виражене словом; 2) слово, що є назвою певного поняття. Точний, неточний термін, вдалий, невдалий термін, новий термін, філософські терміни, технічні терміни, спеціальні терміни (що позначають спеціальні поняття окремих галузей науки, мистецтва, техніки, виробництва та под.). На думку О. Реформатського, у цих визначеннях відбулося об'єднання термінології, номенклатури і спеціальної фразеології, що, на думку дослідника, слід диференціювати [Реформатський 1986: 165]. О. Реформатський відносив до термінів “слова спеціальні, обмежені своїм особливим призначенням; прагнучи бути однозначними як точне вираження понять і назв речей” [Реформатський 1974: 288].